

ТОМАС МАН

(1875—1955)

ГІСТАРЫЧНАЯ ДАГЕТА

У выніку першай сусветнай вайны пачаўся распад германскай арміі. У лістападзе 1918 года адбылася рэвалюцыя ў Германіі. На рэштках германскай імперыі паявілася буржуазна-дэмакратычная Веймарская рэспубліка. 20-я гады ў Еўропе атрымалі назву «залатыя 20-я». Гэта было дзесяцігоддзе росквіту, калі дзякуючы амерыканскім крэдытам у вытворчасць прыйшла фордаўская канвейерная сістэма, у побыце распаўсюдзіліся ўнівермагі, у культурным жыцці — нямое кіно, розныя віды музычнага і танцавальнага мастацтва (джаз, рэвю, уанстэп). Менавіта ў гэтыя гады выразна выявілася бессэнсоўнасць прынесеных падчас нядаўняй вайны ахвяр, але неспадзявана аказалася, што людзі вельмі хутка забыліся і пра вайну, і пра ахвяры. Ужо ў 1919 годзе ўзнікла створаная Гітлерам нацыянал-сацыялістычная партыя. Ідэалогія фашызму набы-

вала папулярнасць. У 1922 годзе ў Італіі да ўлады прыйшлі фашысты, а з імі і культ сілы і знявагі да чалавечай годнасці, пагарда да іншых нацый і нахабнае самазахапленне. У «залатыя 20-я» выпявалі парасткі «чорных 30-х». Навела Томаса Мана «Марыё і штукар» нібыта пракладвае гэту мяжу паміж «залатымі 20-мі» і «чорнымі 30-мі»: яна паявілася ў 1930 годзе.

Пад прозвішчам Ман друкавалі свае творы два браты: Генрых (нарадзіўся ў 1871 годзе) і Томас (нарадзіўся ў 1875 годзе). Яны нарадзіліся ў нямецкім горадзе Любек у сям'і купца, які стаў консулам, а затым сенатарам. Але браты не наследвалі справу свайго бацькі — абодва сталі пісьменнікамі і пісьменнікамі сусветнага ўзроўню.

Томас Ман вядомы як аўтар навел «Смерць у Венецыі» (экранізавана італьянскім кінарэжысёрам Лукіна Вісконці ў 1971 годзе), «Тоніо Крогер», «Трыстан» і іншых і раманаў «Будэнброкі» (1901), «Чарадзейная гара» (1924), «Доктар Фаўстус» (1947).

НАВЕЛА «МАРЫЁ І ШТУКАР»

Напісанню гэтай навелы садзейнічала многае. Нараджалася яна і з асабістага знаёмства з Італіяй, і ў выніку асэнсавання падзей, што адбываліся ў Еўропе пасля першай сусветнай вайны. Пісьменнік, які ў гады першай сусветнай вайны выступіў у падтрымку дзеянняў урада, прайшоў складаны шлях да разумення небяспечнасці татальнага атручвання свядомасці ідэяй перавагі адной нацыі над другой, адной групы насельніцтва, вышэйшай, над іншымі, ніжэйшымі. Тое, што апісваецца ў навеле «Марыё і штукар», стала папярэджаннем надыходу «чорных 30-х» у гісторыі Еўропы. «Папярэджанне» — асноўная задача навелы.

Вобразы «залатых 20-х» у творы

Дзеянне адбываецца ў італьянскім горадзе-курорце Торэ-дзі-Венэра. Сюды прыехала сям'я апавядальніка разам з двума дзецьмі на адпачынак. Жыццё курортнага мястэчка, убачанае, такім чынам, звонку, вачамі чужога чалавека, дазволіла па-новаму, больш востра і праніклі-

на аназіраць за тым, што адбываецца ў далейшым на курорце з асобнымі героямі. Так жыццё курорта становіцца як бы мастакім люстэркам, у якім у сканцэнтраваным выглядзе паўстае Еўропа напярэдадні 30-х гадоў.

Што ж заўважае аўтар? Людзей, якія заклапочаны палітычнымі або маральнымі праблемамі, якія працуюць або кахаюць, тут няма. На курорце проста бавяць час. Месца дзеяння — пляжы, рэстараны, кавярні, атэлі, што стала «чыстым раем нямногім». Нязначныя падзеі. Выпадковыя здарэнні. Размовы, пустыя і нікчэмныя, — з гэтага складаецца жыццё гарадка. Людзі ўвязлі ў дробных клопатах, разменьваюць час на сваркі і плёткі. Менавіта такое жыццё стварыла атмасферу разняволенасці, распенчанасці, сытага і тупога задавальнення. Ствараючы вобраз аднаго маленькага мястэчка на ўскраіне Еўропы, пісьменнік-рэаліст быццам хоча сказаць, што і ўсю Еўропу захлынулі хвалі раўнадушша да іншых і ўласнай заспакоенасці.

Томас Ман нешматлікімі, але ёмістымі дэталямі паказвае сытуацыю існавання «нямногіх» — тых, хто валодае вялікімі грошамі, і сіла грошай дае ім уладу і ўпэўненасць, уплывае на характары і фарміруе пэўны тып паводзін: боку багатых адкрыта, непрыхавана дэманструецца нехабства і пагарда, нежаданне хоць чым-небудзь наступіцца дзеля другога чалавека. Вось яны выстаўляюцца на паказ адзін перад адным: лямантуюць, крычаць, у розных відах дэманструюць сваю сілу, уладу, сваё права быць у цэнтры ўвагі. Вакол — «самалюбства, надта хваранітае і нахрапістае», «чалавечая пасрэднасць і мянчанская безаблічнасць», «словаблудства».

Самаўпэўненасць «нямногіх», пераканаўчая ўлада іх грошай уплываюць і на паводзіны тых, хто іх абслугоўвае, і нават дагодлівага ўпраўчых і інш. Маральнае разлажэнне, духоўны распад «нямногіх» прыкрываецца прывабным адзеннем і дабрабытам. Але на самай справе ўсё гэта аказваецца толькі абалонкаю, пад якой жыве «злы дух, які тут лунаў у паветры» і які затым будзе ўвасоблены ў вобразе штукара Чыполы.

Экспазіцыя твора нібыта аднаўляе жыццё Еўропы ў «залатыя 20-я». Завязка дзеяння — паяўленне афіш, якія запрашаюць на прадстаўленне заезжага штукара Чыполы. Асноўная падзея навелы — сеанс Чыполы.

Вобраз штукара Чыполы, носбіта зла

Сеанс Чыполы з'яўляецца сюжэтным і кампазіцыйным стрыжнем твора. Мабыць, усё насельніцтва невялікага гарадка-курорта сабралася ў зале, чакаючы незвычайнай падзеі, што несла шмат забаўнага і перапыняла звыклы рух будняў. Тое, што адбылося пад час сеансу, ды і сам вобраз Чыполы маюць шмат значэнняў, сэнсаў.

Найперш, хто такі Чыпола? Як вызначае аўтар, «артыст у жанры забаў», «заклінач», ілюзіяніст, надзвычайны прызабыты на знешні выгляд — гарбун. Знешняе аблічча паўнасю адпавядае душы гэтага чалавека: Чыпола становіцца ўвасабленнем зла.

Як жа паводзіць сябе гэты герой? Яго ўчынкі шмат у чым нагадваюць паводзіны «нямногіх»: тое ж «уражанне блазенскай крыкліваасці і эксцэнтрызму», тое ж «упартае раздражненне і варожасць», той жа «ура-патрыятызм і бясконцай самазадаволенасць». У штукарствах Чыполы, якімі ён здзіўляе гледачоў, ярка выяўляецца наступнае: ён, па-першае, адкрыта пагарджае людзьмі: прымушае шмат часу чакаць свайго выхаду на сцэну, а затым здзекуецца з іх.

Па-другое, ён дэманструе ўменне камандаваць, загадваць так, каб чалавек, нават супраць сваёй волі, усё ж падпарадкаваўся яму. Ён выкарыстоўвае не толькі словы, але нейкую д'ябальскую сілу (невывадкова дзеянне гэтага сеанса адбываецца ноччу): плёткаю з срэбранай ручкай «у выглядзе кіпцюрастай лапы» ён загадвае, ужываючы тут жа на сцэне перад вачыма гледачоў спіртное і курачы цыгару, «каб падтрымліваць і ўзнаўляць сваю жыццёвую сілу».

Па-трэцяе, ён дэманструе выключную здольнасць падпарадкоўвацца воле гледачоў. Гэта сведчыць пра тое, што існуе сувязь паміж тымі, хто загадвае, і тымі, хто выконвае загад, якая замацавана ў фашыскай ідэалогіі і якую падкрэслівае пісьменнік: «...хто ўмее падначальвацца, той умее і загадваць». На гэтай сувязі жорстка трымалася дыктатура фашысцкіх уладароў, што прыйшлі і сталі на чале сваіх нацый у 20—30-я гады. Гэта сведчыць і пра тое, што паяўленне Чыполы на сцэне было заканамерным, бо «ён толькі выконваў маўклівую, разлітую ў паветры агульную волю гледачоў», ён быў толькі «дзіця» сваёй нацыі, якая жадала відовішчаў, забаў, каб абудзіць прыхаваныя жывёльныя інстынкты.

Што яшчэ дэманструе Чыпола? Ён паралізоўвае рашучасць, зломлівае волю, выказвае знявагу і глуміцца над людзьмі, прымушае «публіку скакаць». Гэтым ён хоча сказаць, што «ёсць сіла, больш магутная за розум і цноту». І ён перамагае, дасягае сваёй мэты — «усталяваць сваю поўную ўладу». Такім чынам у вобразе Чыполы паўстае вобраз Пачвары, што ўсталявалася ў свеце і пашырае сваю ўладу, бо само асяроддзе стварыла неабходныя ўмовы для шарлатанства. Панаванне нахабства, падману, злачыннасці спарадзіла ашуканца і злодзея, штукара-дыктатара.

Так, менавіта «залатыя 20-я» нарадзілі «чорныя 30-я». Адзін толькі рух Чыполы нагадвае пра фюрэра: ён «выцягнуў руку наперад з павернутай уніз далонею ў рымскім вiтанні». Таму вобраз Чыполы — сімвалічны.

Вобразы ўдзельнікаў сеанса, гледачоў з залы

Удзельнікамі сеанса Чыполы так ці інакш аказаліся ўсе гледачы, што сабраліся ў зале. Яны прадстаўлялі ўсе слаі насельніцтва марскога курорта. Гледачоў можна падзяліць на некалькі груп.

Першая група — гэта маўклівы натоўп, безыменны і шматлікі, які назіраў за дзеяннем. Спачатку гледачы доўга чакалі Чыполы: імі рухала цікаўнасць, якія штукарты пакажа артыст. Затым, яшчэ не набыўшы прыхільнасці ў публікі, Чыпола не мог ёй не падабацца: «усе шчыра цешыліся». Але ўздзяненне штукара «ўзрастае і ўражанні паглыбляюцца», хоць яны і супярэчлівыя. Тым не менш штукарты артыста ўсё больш паралізуюць іх рашучасць. Ужо ў другім падзяленні сеанса гледачы «яўна падпалі пад уладу бязмежна ўраўненнай у сабе асобы гіпнатызёра». Чыпола яўна з'яўляецца з людзей, але ў натоўпе пануюць толькі пачуцці «здзіўленай і абуранай пакоры», а ў зале — «нейкі начны чад, у чмурым дыме якога патанулі апошнія рэшткі» крытычнага супраціўлення. Т. Ман паказаў карціну, як злая сіла, яе штукарты ператвараюць чалавека ў жывёлу, у марыянэтку, а грамадства — у ста-так пакорлівых істот, якія задаволены сваім падпарадкаваннем.

Другую групу гледачоў складаюць тыя, хто па сваёй волі згодны «выканаць самы бязглузды загад», таму што

падпарадкоўвацца значна лягчэй, чым супраціўляцца, бо сляпое падпарадкаванне не патрабуе разумовых намаганняў, душэўнага напружання, думкі пра адказнасць. Так, маладога чалавека Чыпола спачатку зрабіў бярвяном і сеў на яго: паказальны прыклад «адзервянення», атуплення, ачмурэння чалавека, які аддае сябе на здзек, сваё цела — на эксперымент над чалавечай прыродай, а свой розум — на знішчэнне.

Трэцюю групу прысутных былі дзеці. Яны таксама зацікаўленыя. Але дзяцей ахоўвае сон: так аўтар сцвярджае, што чыстыя дзіцячыя душы неўсвядомлена імкнуцца да самавыратавання. Але дзецям тут падабаецца — і гэта ўжо шмат пра што гаворыць.

Чацвёртую групу гледачоў складаюць тыя, хто ўсё ж такі спрабаваў процістаяць цёмнай сіле Чыполы. У першую чаргу гэта Джаванота, прыгожы малады чалавек з нубійскай прычоскаю. Але і яго воля зламалася пад націскам д'ябальскай сілы Чыполы, і ён падпарадкоўваецца, не маючы сілы змагацца далей. Мужчына, з выгляду вайсковец, таксама выказаў маральную непадатлівасць, змагаючыся за свабоду распараджацца сабой. Але і на гэты раз Чыпола здолеў «паламаць гераічную ўпартасць, цвёрды намер супраціўляцца да канца». На думку аўтара, і маладога рымляніна «падкасіла яго пазіцыя чыстага адмаўлення», таму што «адным нехаценнем не ўмацуеш сілы духу».

Вобраз Марыё

Марыё працаваў афіцыянтам кавярні, якую наведвала сям'я апавядальніка. Але ён быў не з тых, што ліслівілі прыстасоўваючыся. Ён «адмовіўся ад усякай ліслінасці, не вельмі разлічваўшы падабацца». Ён быў стрыманым і неназойлівым, шчырым і даверлівым, чалавекам з пачуццём асабістай годнасці і чалавечага гонару.

На прадстаўленні Чыполы Марыё знаходзіўся сярод натоўпу: бо ў праходах стаялі прадстаўнікі «нізоў», да якіх адносіўся і афіцыянт. Менавіта адтуль выйшаў на сцэну Джаванота. Адтуль выйшаў на сцэну і Марыё і таксама падпарадкаваўся злой волі Чыполы. Але ён аказаўся тым, хто здолеў зразумець усю небяспеку сляпога падпарадкавання і рашуча дзейнічаць. Глум Чыполы над Марыё быў найгоршым: ён глуміўся ўжо не над цэлам, але над духам,

над яго каханнем. І гэта было нясцерпна. Прагучалі два стрэлы.

Нечаканая развязка з'яўляецца заканамерным вынікам жорсткага эксперыменту над людзьмі (усеагульнае падпарадкаванне), калі былі страчаныя свабода і воля гледачоў процістаяць сіле зла. Стрэл Марыё — гэта вера Томаса Мана на мяжы 20—30-х гадоў у будучую перамогу над тымі, хто толькі распачаў свой крывавы здзек над народамі. Стрэл Марыё — гэта перамога 1945-га. Гэта вера пісьменніка ў чалавека.

ГУМАНІСТЫЧНАЯ ПАЗІЦЫЯ ТОМАСА МАНА

Томас Ман апраўдвае «адказ» Марыё. І апраўданне яго стрэлу ёсць у гэтых выключных умовах адзінае выратавання, безумоўнае сведчанне яго гуманістычнай пазіцыі. Томас Ман быў гуманістам, які сфармуляваў сваё крэда як увагу да чалавека: «Чалавек — гэта загадка, і ў аснове чалавечнасці заўсёды ляжыць схіленне перад гэтай загадкай». Варта дадаць, што, быццам папярэджваючы паяўленне ў 1930 годзе навелы «Марыё і штукар», у 1929 годзе адбылося прысуджэнне нямецкаму пісьменніку, аўтару раманаў і навел Томасу Ману Нобелеўскай прэміі па літаратуры.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Наколькі падзеі, што адбываюцца на тэрыторыі курорта Торэ-дзі-Венэра, адпавядаюць тым, што прайдзілі на самай справе на тэрыторыі Еўропы? І наколькі 20-я гады сталі папярэднікамі 30-х?

2. Якія творы сусветнай, у тым ліку беларускай літаратуры, можна было б паставіць побач з навелай Томаса Мана і чаму?

3. Падбярэйце творы беларускай літаратуры, у якіх раскрытае панарама «залатых 20-х».

4. Чаму гледачы адной залы так па-рознаму ўспрынялі штукарствы Чыполы? Пазіцыя якой групы гледачоў вам бліжэй? (І чаму?) Паспрабуйце абгрунтаваць свой адказ.

ЛІТАРАТУРА

Дирзен И. Эпическое искусство Томаса Манна: Мировоззрение и жизнь. М., 1981.

Ман Т. Марыё і штукар // Крыніца. 1994. № 10 (№ 4).

ЛІТАРАТУРА 40—90-х ГАДОЎ

Беларуская літаратура, якая ў 20—30-я гады заганялася ў вужкія моцна заідэалагізаваныя «класавыя» межы, у гады вайны з фашызмам атрымала новыя імпульсы для творчага развіцця. У пэўнай ступені былі прыпынены тэндэнцыі да дэнацыяналізацыі народа, рэабілітаваныя паўуцці замілавання да Радзімы, набыло права грамадзянства паняцце патрыятызму. Стыхійныя парыў да свабоды і незалежнасці, які ішоў з глыбіні народа, натхніў беларускіх пісьменнікаў на стварэнне мастацкіх шэдэўраў, сярод якіх вершы Я. Купалы, Я. Коласа, А. Куляшова, М. Танка, П. Броўкі, П. Панчанкі, Л. Геніюш, Н. Арсеневай, апавяданні К. Чорнага, М. Лынькова, У. Краўчанкі, А. Якімовіча, раманы К. Чорнага, байкі К. Крапівы, А. Астрэйкі, публіцыстычныя творы. Беларуская ідэя, якая так магутна заявіла аб сабе ў пачатку XX стагоддзя ў творчасці класікаў, у гады вайны выказалася ў пафасе ўслаўлення лепшых якасцей нацыянальнага характару, загартаваных на працягу ўсёй гісторыі. Гэта быў час, калі прыкметна паглыбіліся працэсы нацыянальнай ідэнтыфікацыі, узмацнела імкненне да самавыяўлення і самацвярджэння чалавека як асобы.

Лёс Радзімы аказаўся ў небяспецы, і вобраз Беларусі стаў цэнтральным у творчасці беларускіх паэтаў і празаікаў ваеннага перыяду. «Не будзе беларус рабом!», «Жыла і жыць будзе беларуская зямля!» — такія лозунгі ў даваены час цяжка было ўявіць. У лепшых паэтычных і празаічных творах вобраз Беларусі напаўняецца жыццёвай канкрэтыкай і гістарычным зместам: родныя краявіды, малюнкi гераічнага мінулага, жудаснае відовішча ваеннага спусташэння, думкі пра лёс Радзімы, народа, яго культуры і мовы («Беларускім партызанам» і «Паўстаў народ» Я. Купалы; «Мая зямля», «Чымган», «Вясною» Я. Коласа; «Беларусь» і «Родная мова» М. Танка; «Кастусь Каліноўскі» і «Будзем сеяць, беларусы!» П. Броўкі; баллады А. Ку-

ляшова: «Айчына мая, радасць мая», «Сінія касачы», «Дзеці вайны» П. Панчанкі; «Пасылка», «Голас дарог», «Родны хлеб» П. Глебкі і інш.).

У апавяданнях і раманах К. Чорны стварае манументальны вобраз беларуса — працаўніка, змагара, пакутніка, вялікага сумленніка. Яго творы напоўнены багатым псіхалагічным і гістарычным зместам. У сваім філасофскім і мастацкім пошуку праявіў рухаўся паралельна з таленавітымі сусветнымі пісьменнікамі, такімі як Т. Ман, А. Камю, Э. Хемінгуэй, Э. М. Рэмарк, што само па сабе працавала на карысць вялікага творчага патэнцыялу беларускай літаратуры гэтага перыяду.

Хваля была досыць высокай і ў першыя два-тры пасляваенныя гады, хоць ідэалагічны ціск на свабоду слова ўсё мацнеў. Прырода мастацкага слова, гуманістычная і нацыянальная ў аснове, аб'ектыўна супрацьстаяць таталітарнай ідэі. Нягледзячы на панаванне «тэорыі бесканфліктнасці», заклікаў стварыць «станоўчага героя» і «тыповыя характары», што на практыцы азначала «прыхарошванне» рэчаіснасці, менавіта ў гэты час нарадзіліся такія эпічныя задумы, як раманы І. Мележа «Міжкі напрамак», М. Лынькова «Векапомныя дні», І. Шамякіна «Глыбокая плынь», А. Кулакоўскага «Расстаёмся и будем прощаться», М. Ткачова «Згуртаванасць». З аднаго боку, у гэтых творах адлюстравалася народнае жыццё ў набыкладанейшы перыяд беларускай гісторыі, а з другога — выявіліся прыкметы тагачаснай хваробы спрошчання паказу сацыяльных і псіхалагічных канфліктаў, класава-партыйнага падыходу да вобразнага асэнсавання падзей, «апушчання».

Праблема гераічнага, якая ў гэтых творах адцягнула на другі план праблему трагічнага, заставалася ў цэнтры ўвагі пісьменнікаў, што спрабавалі ўзнавіць малюнку мірнага жыцця, працоўнага будні беларусаў. Агульная тэматыка аповесцей І. Мележа «Гарачы жнівень», У. Краўчанкі «Станаўленне», Т. Хадкевіча «Вяснянка», раманаў І. Шамякіна «У добры час», М. Паслядовіча «Святло над Ліпскам», А. Стаховіча «Пад мірным небам» — жыццярадасная, прыўзнятая, эмацыянальная афарбоўка — сонечна-вясёлая, што знаходзіла псіхалагічнае апраўданне ў аптымістычных настроях народа-пераможцы.

У сярэдзіне 50-х — пачатку 60-х гадоў, у перыяд «адлігі», калі павеяла ветрам змен і з'явіліся новыя ідэі, узнік

грамадска-літаратурны рух, які атрымаў назву «шасцідзесятніцтва». Лепшыя прадстаўнікі яго амаль тры дзесяцігоддзі жылі чаканнем духоўнага абнаўлення жыцця, выношвалі надзеі на паляпшэнне ўмоў для мастацкай творчасці, намагаліся напоўніць сацыялістычную ідэю гуманістычным зместам. У сувязі з «пацяпленнем» у літаратуры сцвярджаліся новыя ідэі, якія адваргалі ранейшыя стэрэатыпы вульгарна-сацыялагічнага мыслення, спрошчання чорна-белага бачання свету.

У творах паэтаў, праявіў, драматургаў сцвярджала сябе «эстэтыка праўды», дапамагаючы «адкрыццю рэчаіснасці», калі жыццё бачылася як бы свежым, «дзіцячым» і прэжым, такім, якое яно ёсць на самай справе. Напрыклад, героі аповесці Я. Брыля «На Быстранцы» знарок едуць у зямлю з часоў партызанства мясціны, каб на ўласныя вочы пераканацца ў праўдзівасці і дакладнасці сваіх ведаў пра людзей.

У поле зроку пісьменнікаў уваходзілі многія раней недаступныя, «засакрэчаныя» або нават «забароненыя» сферы грамадскага жыцця, а разам з імі з'яўляліся і новыя праблемы, і новыя людскія тыпы і характары. «Залатым стагоддзем» беларускай гісторыі называў XVI стагоддзе У. Караткевіч і марыў стварыць на аснове звестак пра гэтую эпоху некалькі буйных мастацкіх твораў. Часткова ён здзейсніў сваю задуму ў выдадзеных раманах і аповесцях.

Падзеі ў Беларусі, якія адбываліся на рубяжы XIX — XX стагоддзяў, прыцягнулі ўвагу А. Чарнышэвіча, аўтара рамана «Засценак Малінаўка», і М. Лобана, аўтара трылогіі, куды ўваходзяць раманы «На парозе будучыні», «Гарадок Устронь» і «Шэметы». Час «вялікага пералому», калі адбывалася калектывізацыя, а па сутнасці, рассяляньне беларускай вёскі, стаў прадметам пільнай увагі І. Мележа ў яго «Палескай хроніцы».

Эпас гэтых праявіў сваю сапраўдную маманентальнасць і непарушную стабільнасць, якая перашкаджала бачыць жывога чалавека, удзельніка ўсіх вялікіх падзей, з яго сапраўднымі, а не ўяўнымі праблемамі і клопатамі. Паэзія ўспамінаў вее са старонак раманаў І. Мележа, «раманам-паэмай» называла крытыка «Птушкі і гнёзды» Я. Брыля, лірыка першага кахання ажывіла сюжэт рамана-пенталогіі І. Шамякіна «Трывожнае шчасце», выразны аўтабіяграфізм уласцівы кнізе Я. Скрыгана «Кругі», раману А. Карпюка «Пушчанская адысея», раманам А. Адамовіча «Вайна пад стрэхамі» і «Сыны ідуць у

бой», І. Навуменкі «Сасна пры дарозе», «Вецер у соснах», «Сорак трэці» і інш.

Эстэтычную каштоўнасць асабіста перажытага ў гады вайны ўсвядомілі яе ўдзельнікі і дэталісты В. Быкаў, Я. Брыль, І. Шамякін, А. Адамовіч, І. Навуменка, А. Асіпенка, А. Пысін, М. Аўрамчык, А. Русецкі, А. Вялюгін, А. Макаёнак. Яны зноў і зноў вяртаюцца сваёй памяццю ў «вогненныя гады», робячы ўсё новыя спробы па-мастацку асэнсаваць, што адбывалася з імі самімі і з цэлым народам у час вялікага і смяротнага сутыкнення добра і зла. Асаблівай актуальнасцю былі пазначаны аповесці В. Быкава, якія выходзілі ў свет адна за адной, штотраў выклікаючы хвалю цікавасці да ўзнятай аўтарам-першаадкрывальнікам маральнай праблематыкі, дзе цэнтральнае месца займае праблема выбару.

Разам з творамі В. Быкава ў беларускую літаратуру вяртаўся мастацкі драматызм, які больш адэкватна выяўляў трагічную сітуацыю беларусаў у XX стагоддзі. Падобную творчую задачу і таксама на матэрыяле мінулай вайны з таталітарызмам вырашалі А. Адамовіч у «Хатынскай апавесці», рамане «Карнікі», прытчы «Нямто»; І. Чыгрынаў у рамане-пенталогіі, у якую ўваходзіць «Плач перапёлкі», «Апраўданне крыві», «Свае і чужыя» і інш.; В. Адамчык у рамане-тэтралогіі — «Чужая бацькаўшчына», «Год нулявы», «І скажа той, хто народзіцца», «Голас крыві брата твайго»; І. Пташнікаў у апавесці «Тартак» і раманах «Найдорф» і «Алімпіяда»; Б. Саганка ў апавесці «Апошнія і першыя» і рамане «Вялікі Пес»; А. Кудравец у рамане «Пасеяць жыта»; В. Казыма ў апавесці «Суд у Слабадзе»; В. Карамазаў у рамане «Беланцы» і інш. Вяршэнню трагічнага асэнсавання, асцяжэння пекла, перажытага беларускімі людзьмі, з'явілася дакументальная кніга А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калеснікі «Я з вогненнай вёскі...», якая стварыла калектыўны вобраз народа-пакутніка, цярдлівага і ўпартага змагацца за жыццё.

Масавы ўдзел народа ў гістарычных падзеях сусветнага маштабу, як і масавое знішчэнне мільёнаў мірных жыхароў у вайну, не маглі не паўплываць на духоўную атмосферу ў грамадстве, на адносіны да асобнага чалавека. З аднаго боку, цана жыцця індывіда рэзка ўпала, а з другога — узрасло разуменне яго каштоўнасці і унікальнасці. Чалавек, асоба зноў былі пастаўлены падзеямі ў цэнтр жыцця. Пісьменнікі і вучоныя, палітыкі і грамадскія дзеячы задаліся пытаннем: што такое чалавек?

Беларускія паэты і празаікі адчулі, што пісаць пасля Курапатаў, Хатыні і Чарнобыля так, як пісалі іх папярэднікі ў 30—40-я гады, ужо немагчыма. Першымі да такой высновы прыйшлі паэты, лірычны талент якіх чула рэагаваў на любыя змены ў грамадскіх настроях. У адным з праграмных вершаў М. Танка «Паэзія» сцвярджаецца: паэзія не толькі «бліскавіца, што хмары рассекла», каб асвятліць поле бітвы, але і «кроў, што пульсуе па жылах», тое, «без чаго, як без маці / Або без Радзімы, / Ні нараджацца, ні жыць / На зямлі немагчыма!». Дзеля таго каб народ і чалавек жылі ва ўмовах сучасных глабальных праблем — сацыяльных, экалагічных, духоўных, чалавек павінен быць не толькі адукаваным, але і добрым, гуманным, лепшым.

У беларускай літаратуры рух адбываецца і ў глыбіню унутранага свету чалавека, гісторыі народа, і ў шырыню: паэты і празаікі адкрываюць вялікі свет, што выявілася ў з'яўленні вершаваных цыклаў і цэлых кніг пра блізкае і далёкае замежжа, пра культуру розных народаў і эпох. Узбагачаецца не толькі змястоўнасць твораў, але і іх жанрава-стыльвая палітра. На месца былой пафаснасці і лозунгавасці прыходзіць жывое чалавечае пачуццё, багацце мноствам адценняў, нюансаў, пераходаў ад святла да цемры, ад добра да зла, ад любові да нянавіці. На вачах уражанага чытача, свайго і замежнага, хутка праходзіла станаўленне беларускай літаратуры.

Сучасных беларускіх паэтаў, празаікаў, драматургаў цікавіць усё, што так ці інакш датычыцца чалавечага існавання на Зямлі. У цэнтры ўвагі стаў чалавек працы, прадстаўнік народнай большасці, які прымае на сябе асноўную адказнасць за будучыню. Асаблівацю характара гэтага чалавека, які стаў героем многіх літаратурных твораў, з'яўляецца не толькі эмацыянальнае ўспрыманне навакольнага свету, але і імкненне зразумець яго. Лірыка М. Танка, А. Куляшова, П. Броўкі, П. Панчанкі, С. Гаўрусёва, Н. Гілевіча, А. Лойкі, М. Ароўкі, А. Вярцінскага, Р. Барадуліна, В. Зуёнка, П. Макаля, Ю. Свіркі, К. Цвіркі стала псіхалагічна і пафіласофску глыбокай, «зямной» і адначасова «касмічнай», падкрэслена нацыянальнай і абагульнена-усечалавечай.

З'явілася нямала твораў прозы, у якіх выразна назіраецца імкненне паказаць духоўную веліч беларусаў, іх здольнасць супрацьстаяць гвалту і прымусу, змагацца за свабоду і незалежнасць, сваёй фізічнай і інтэлектуальнай

працай ачалавечваць навакольнае асяроддзе. У шматлікіх раманах І. Шамякіна на сучасную тэму, у раманах І. Пташнікава «Мсціжы» і «Алімпіяда», В. Казько «Неруш», у апавесцях А. Кудраўца «Раданіца», В. Карамазава «Абручны шлях», А. Жука «Паляванне на Апошняга Жураўля», А. Федарэнкі «Гісторыя хваробы», «Смута», «Вёска» ствараецца вобраз беларуса, які намагаецца нацыянальна самаўсвядоміць сябе і зразумець сваё месца ў вялікім свеце прыроды і цывілізаванага чалавецтва. Прыкметна пашыраюцца інтэлектуальна-філасофскія далягляды героя беларускай літаратуры, які ўсё часцей выходзіць да разваг пра лёс зямной цывілізацыі напярэдадні новага тысячагоддзя.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ці памяняўся тэматычны змест літаратуры другой паловы XX стагоддзя параўнальна з першай? Якія праблемы паступова выйшлі на першы план? Параўнайце, як раскрывае тэму калектывізацыі М. Зарэцкі («Вязьмо») і В. Быкаў («Аблав»).
2. Якія літаратурныя жанры пераважаюць у беларускай літаратуры XX стагоддзя? Якое месца займаюць у сучаснай літаратуры элегія, ода, балада, раман і апавесць? Які агульны нафас пераважае ў літаратуры 40—90-х гадоў?
3. Як уяўляецца вам беларуская літаратура ў кантэксце сусветнай і літаратур СНД? Якія яна мае пэўныя тэматычнага характару? Чаму ваенная і вясковая тэмы так цікавяць найбольш? Хто з пісьменнікаў — прызнаныя лідэры ў распрацоўцы ваеннай, вясковай і маральна-этычнай тэматыкі? Свае думкі пастарайцеся пацвердзіць канкрэтнымі фактамі і назіраннямі.
4. Якія творы літаратуры 40—90-х гадоў вам асабліва падабаюцца? Хто з пісьменнікаў гэтай пары больш глыбока зразумеў эпоху, стварыў найбольш запамінальныя вобразы герояў?
5. З якімі творамі В. Быкава вы знаёмыя? Што вы ведаеце пра грамадскую пазіцыю пісьменніка?

ЛІТАРАТУРА

Апачка М. Беларуская савецкая паэма. Мн., 1979.
Беларуская савецкая проза: Апажыванні і нарысы. Мн., 1972.
Беларуская савецкая проза: Роман і апавесць. Мн., 1972.
Мішчанчук М. І. Як жыць — дык жыць для Беларусі. Мн., 1995.
Ярош М. Р., Бечык В. Л. Беларуская савецкая лірыка. Мн., 1979.

СУСВЕТНАЯ ЛІТАРАТУРА Ў ПАСЛЯВАЕННЫ ЧАС

НОВЫЯ З'ЯВЫ Ў ЛІТАРАТУРЫ

Развіццё літаратуры ў другі, «постмадэрнісцкі», перыяд адбывалася ва ўмовах расколу свету на два лагера — капіталістычныя і сацыялістычныя краіны. Гістарычныя працэсы размежавання і палярызацыі выявіліся ў альтэрнатыўнасці літаратурнага працэсу. Гэты перыяд адзначаны таксама і пошукамі таго, што аб'ядноўвае народы на новых асновах, — літаратура ў поўнай меры не толькі адлюстроўвае, але і спрыяе гэтаму памкненню да новага адзінства.

Альтэрнатыўнасць літаратурнага працэсу праяўляецца па-рознаму. Так, мадэрнізму проціпастаўляецца літаратура постмадэрнізму; постмадэрнізму супрацьстаіць немадэрнісцкая літаратура; літаратура рэалізму развідалася як у напрамку сацыялістычнага рэалізму, так і ў напрамку захавання класічных традыцый (у тым ліку «бальзакаўскага» рэалізму), а таксама неарэалізму; літаратуры як «мастацтва слова» процістаіць «масавая літаратура» і г. д.

Літаратура па-рознаму адлюстроўвала рэчаіснасць, звяртаючыся то да публіцыстыкі або дакумента, то, наадварот, пашыраючы сімвалічнае стварэнне вобразаў, метафарычнае пісьмо, выкарыстоўваючы фантастыку, міф і г. д. У ёй асячаліся канкрэтныя сацыяльна-палітычныя падзеі і распрацоўвалася агульначалавечая праблематыка. У літаратуры другой паловы XX стагоддзя надзвычай востра былі сфармуляваны праблемы: чалавек і гісторыя, чалавек і Сусвет, чалавек і грамадства, чалавек і прырода, чалавек сам-насам з сабою і інш. Актуальнасць гэтых пераасэнсавання была выклікана неабходнасцю адказаць на шэраг пытанняў: «Як пісаць пасля Асвенцыма?», «Як пісаць перад пагрозай трэцяй сусветнай вайны?».